

УДК 37(091):159.922.73-053.4

DOI <https://doi.org/10.32782/apv/2024.1.2>

Олександр СЕМЕНОВ

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська область, Україна, 43025

ORCID: 0000-0002-3839-4725

Наталія СЕМЕНОВА

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська область, Україна, 43025

ORCID: 0000-0002-5247-7439

Бібліографічний опис статті: Семенов, О., Семенова, Н. (2024). Дослідження становлення особистості дитини дошкільного віку в історичній ретроспективі. *Acta Paedagogica Volyniensis*, 1, 8–15, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2024.1.2>

ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ

У дослідженні представлено системний історико-педагогічний погляд на проблему становлення поняття «особистість» з позицій її детермінізму. Обґрунтована наукова оцінка історичної тенези становлення особистості в цілому та дитини у дошкільному дитинстві зокрема.

Автори представляють таке бачення особистості, становлення якої є ланцюгом переходу людини з біологічного (індивідуального) на соціальний та на індивідуальний (духовний) ступені розвитку. При цьому, внутрішнім, самодетермінованим критерієм та рушійною силою становлення особистості в дошкільні роки виступає розвиток, що спирається на предметно-перетворювальну діяльність та потребує педагогічного управління.

На основі полінаукових підходів до вивчення особистості автори трактують її як суб'єкт – учасника еволюційно-історичного процесу, що виступає носієм соціальних ролей та володіє можливістю вибору життєвого шляху, в ході якого ним здійснюється перетворення природи, суспільства та самого себе. За умов відсутності універсальної особистісної моделі наголошується на важливості розуміння функціональних характеристик цього поняття, таких, як атрибути, риси, якості, з урахуванням їх емпіричної стійкості.

В основі формування двох образів – особистості конформної та особистості творчої – автори розглядають феномен розв'язання конфлікту «особистість («як усі») – індивідуальність («як ніхто»)». Шлях розв'язання цього конфлікту дослідники вбачають у використанні в освітній діяльності творчих завдань, що стимулюватимуть становлення особистості на засадах дивергентного мислення.

У статті доводиться, що найглибший сенс життєдіяльності особистості, спрямованої на відтворення культури людства у всій її багатоманітності та унікальності, є творчість – іманентна особистісна сутність, рушійна сила життєвого поступу та абсолютний прояв свободи індивіда у праві на богоподібну діяльність, тобто на творення.

Ключові слова: особистість, особистість дитини дошкільного віку, становлення особистості, структура особистості.

Oleksandr SEMENOV

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of General Pedagogy and Preschool Education, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli Ave, Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0002-3839-4725

Nataliia SEMENOVA

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of General Pedagogy and Preschool Education, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli Ave, Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0002-5247-7439

To cite this article: Semenov, O., Semenova, N. (2024). Doslidzhennia stanovlennia osobystosti dytyny doshkilnogo viku v istorychnii retrospektyvi [Research on the formation of the personality of a preschool child in historical retrospect]. *Acta Paedagogica Volynienses*, 1, 8–15, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2024.1.2>

RESEARCH ON THE FORMATION OF THE PERSONALITY OF A PRESCHOOL CHILD IN HISTORICAL RETROSPECT

The study presents a systematic historical-pedagogical view of the problem of the formation of the concept of «personality» from the standpoint of its determinism. A well-founded scientific assessment of the historical genesis of the formation of a personality in general and of a child in preschool childhood in particular.

The authors present such a vision of personality, the formation of which is a chain of a person's transition from biological (individual) to social and to individual (spiritual) stages of development. At the same time, the internal, self-determined criterion and driving force of personality formation in preschool years is development, which is based on subject-transformative activity and requires pedagogical management.

On the basis of polyscientific approaches to the study of personality, the authors interpret it as a subject - a participant in the evolutionary-historical process, acting as a bearer of social roles and having the opportunity to choose a life path, during which he transforms nature, society and himself. In the absence of a universal personality model, the importance of understanding the functional characteristics of this concept, such as attributes, traits, qualities, taking into account their empirical stability, is emphasized.

At the basis of the formation of two images - a conforming personality and a creative personality - the authors consider the phenomenon of conflict resolution «personality («like everyone else») - individuality («like no one»)». Researchers see a way to resolve this conflict in the use of creative tasks in educational activities that will stimulate the formation of personality based on divergent thinking.

The article proves that the deepest meaning of the life activity of an individual, aimed at the reproduction of human culture in all its diversity and uniqueness, is creativity - an immanent personal essence, the driving force of life's progress and the absolute manifestation of the individual's freedom in the right to god-like activity, i.e. to creation.

Key words: *personality, personality of a preschool child, personality development, personality structure.*

Актуальність проблеми. Реалії сучасного світу формулюють гострий запит на розвиток наукових досліджень проблеми становлення людини як особистості. Питання становлення особистісного начала сучасної молоді перебуває у полі зору більшості міжнародних організацій, що своєю метою вбачають моніторинг та визначення провідних тенденцій розвитку освіти у світі. Серед них: ООН, ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, Міжнародна організація праці, Організація європейського співробітництва та розвитку, Міжнародний департамент стандартів, Світовий банк та ін.

Ідею формування особистості на різних етапах становлення людини відображено у багатьох вітчизняних державних документах про освіту, що доводить важливість цього напрямку функціонування сучасних педагогічних систем. Серед таких документів слід окреслити: Закони України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», численні постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, накази, інструктивно-методичні листи Міністерства освіти і науки України.

Наше дослідження зумовлює системний методологічний погляд на проблему формування особистості з позицій її детермінізму.

Тому обґрунтована наукова оцінка феномену «*особистість*» можлива, за умови детального вивчення історичної генези наукової феноменології цього поняття, а також їх процесуальних детермінант: закономірностей, принципів, окремих парадоксів, філософських, психолого-педагогічних та інших особливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Важливу основу для розуміння природи особистісного становлення в дошкільному дитинстві склали праці вітчизняних дослідників Г. В. Беленької (підготовка вихователя до розвитку особистості дошкільника), А. М. Богуш, Н. В. Гавриш (дошкільна лінгводидактика), О. Л. Кононко (психологічні основи особистісного становлення дошкільника), В. К. Котирло (розвиток волі в ранньому віці), О. В. Кочерги (психофізіологія творчості дошкільників), С. Є. Кулачківської (емоційні взаємини з дорослими), О. Г. Кучерявого (психологія дитячої творчості), Ю. О. Приходько (аксіологія ставлень дошкільників), О. В. Проскури (пізнавальна активність) та інших.

Мета дослідження – обґрунтувати історичні передумови становлення наукових поглядів на особистість дитини дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Витоки проблеми формування особистості закладено у працях мислителів: Арістотель, Платон, Шопенгауер, Сократ, Ксенофонт та інших. Праобраз поняття «особистість» з'явився в ранньохристиянський період завдяки каппадокійцям, які зруйнували античне поняття «особа» (воно носило описовий характер і могло означати, наприклад, маску актора або юридичну роль) і запровадили поняття «іпостась». На відміну від античних уявлень про людину без розвинутої суб'єктивності, унікальності та власної свободи, Протагор і Сократ уперше висунули тезу про людину як мірило всіх речей та закликали пізнавати самого себе, прокладаючи тим самим шлях до нової самосвідомості людини як духовно значущої особистості.

Найбільш виразно людина як особистість закріпилась пізніше у християнській філософії. Бог воплотився не в людство, не в «богообраний народ», а саме в людину. З цього часу до наших днів особистість зазнавала різних тлумачень, у яких зберігся образ її винятковості. Так людська особистість набула того значення, якого вона ніколи не мала в античні часи. Філософи нового часу (Берклі, Гегель, Декарт, Кант, Лейбніц, Фіхте та інші) утверджували особистість обернену до самої себе, звільняючи її поступово від релігійного змісту. Дотепер можна почути: «Стати справжньою Особистістю, Людиною з великої літери...». Ця думка закріпилась у новоевропейській філософії, де «особистість» стала синонімом до поняття «громадянин» та ще більше абсолютизувалась у філософії романтизму, де розумілась як «герой».

Сучасний філософський погляд на особистість суттєво збагачують наукові розвідки похідних від філософії наук, перш за все, – психології та педагогіки. Так, наукове осмислення сутності, закономірностей та чинників становлення особистості безпосередньо спирається на відомі зарубіжні теорії психології розвитку: психоаналітичну, яка презентує свідомі та підсвідомі механізми розвитку (З. Фрейд, Е. Еріксон); біологічну (Дж. Боулбі, К. З. Лоренц), яка визначає спільне та відмінне в поведінці дитини і тварини; поведінкову, що намагається пояснити сутність та детермінанти поведінки особистості (А. Бандура, Б. Ф. Скіннер, Е. Торндайк, Дж. Уотсон); когнітивну, що вивчає особливості засвоєння людиною системи знань

та її мислення (Дж. Келлі, Ж. Піаже, Д. Болдуїн) та гуманістичну, що трактує особистість як унікальне утворення, спрямоване на повну самореалізацію власного «Я» (А. Маслоу, К. Р. Роджерс, К. Г. Юнг). Спільним для названих теорій є бачення особистості, становлення якої є ланцюгом переходу людини з біологічного (індивідуального) на соціальний та на індивідуальний (духовний) ступені розвитку.

Визначальною у потрактуванні особистості З. Фрейдом є опора на концепцію неусвідомлюваних психічних процесів. Водночас у своїх більш пізніх працях він будував своє вчення на трьох основних особистісних структурах: ід («воно»), его та суперего. Ід, на думку З. Фрейда, повністю функціонує в несвідомому і тісно пов'язане з первинними потребами (їжа, сон, дефекація тощо), що зумовлює наповнення поведінки особистості енергією. Ід зберігає своє центральне значення протягом усього життя та характеризує первинний принцип – негайний виплеск психічної енергії, виражений у імпульсивній та егоїстичній манері, навіть усупереч інстинкту самозбереження. Автор стверджував, що завдання навчитися відкладати свої первинні потреби для немовляти є невиконуваним. Така здатність з'являється лише з появою розуміння наявності зовнішнього світу. Саме з появою такого розуміння, на його думку, виникає інша структура особистості – его (з лат. «ego» – «Я»). На відміну від ід, природа якого виражена пошуком задоволення, его підпорядковане принципу реальності та відповідає за прийняття особистістю рішень. Мета его – збереження цілісності організму шляхом відтермінування інстинктів до того часу, коли можна буде зреалізувати потребу у відповідний спосіб, або будуть знайдені відповідні умови. Зокрема, З. Фрейд вважав, що для ефективного функціонування особистість має бути носієм системи цінностей, етичних норм, що корелюються із прийнятими у суспільстві. Набути таку властивість можливо завдяки формуванню суперего (з лат. «super» – «над») «ego» – «Я» – ще одного компонента особистості, що розвивається. Він переконував, що суперего не є даністю з народження, а набувається завдяки взаємодії з батьками та педагогами. Його перші прояви припадають на період від трьох до п'яти років і пов'язані із тривалою залежністю дитини від батьків. Суперего можна вва-

жати сформованим, коли батьківський контроль повністю замінюється на самоконтроль. Важливо зазначити, що у контексті проблеми творчої особистості суперого пригальмовує імпульси ід та є рушійною силою в поступі особистості до абсолюту, досконалості у думках, словах та поведінці. Таким чином, згідно з теорією З. Фрейда, завдяки суперого особистість переконується у перевагах ідеалістичних цілей над реалістичними.

На відміну від З. Фрейда американський психолог Е. Еріксон заперечував тезу про антагонізм особистості (ід) та соціуму (суперого), підкреслюючи бісоціальну природу та адаптивний характер поведінки людини. Він запропонував враховувати явище психосоціальної ідентичності, яка базується на прийнятті особистістю цілісного образу себе в єдності з різноманітними соціальними зв'язками. Наскрізним стрижнем особистості Е. Еріксон вбачав психосоціальну ідентичність, втрата якої неодмінно зумовлювала пошук іншої. На цьому шляху труднощі, які переживає особистість, можуть призвести до важких неврозів («втрати себе»), що нерідко характерно для творчих особистостей. Ще одним відходом Е. Еріксона від класичного психоаналізу було твердження про розвиток особистості, який триває від народження до смерті, як лінійний та етапний.

У контексті нашого дослідження актуальним є охарактеризований Е. Еріксоном четвертий етап, що відповідає періоду старшого дошкільного та початку молодшого шкільного віку. Системоутворюючою характеристикою, на його думку, є саме конфлікт між творчістю та комплексом неповноцінності. Уперше в цей період, стверджує Е. Еріксон, у дитини загострюється інтерес до того, як влаштовані речі довкола, як можна їх опанувати. Він радить підтримати дитину в її прагненні майструвати, готувати їжу, сприяти доведенню кожної справи до кінця, хвалити й нагороджувати. І навпаки, батьки, які бачать в образотворчій діяльності дітей лише «мазню», «псування матеріалів», сприяють розвитку в них відчуття неповноцінності.

У свою чергу К. З. Лоренц, засновник етології (науки про поведінку тварин), обґрунтував явище імпринтингу – специфічної форми навчання, що передбачає закріплення в пам'яті суб'єкта еталонної поведінки інших представників виду. Завдяки імпринтингу фіксація

поведінки батьків, братів та сестер, ворогів у власній поведінці має найчастіше незворотній характер. Це є ще одним доказом того, що середовище значною мірою визначається одним із провідних (хоча не єдиним) чинників формування майбутньої особистості.

Найбільш виразно ця думка знайшла відображення у працях біхевіористів. Абсолютизував значення середовища у своїх дослідженнях Б. Скіннер, який вважав, що можна взагалі знехтувати абстрактними теоріями й надати перевагу такій теорії поведінки людини, що базується на аналізі процесу поведінки та тих реальних обставин, у яких опинився суб'єкт до моменту вчинення поведінкового акту (Skinner, 1979, p. 173). Американські послідовники Б. Скіннера, біхевіористи А. Бандура, Дж. Роттер, категорично визначали особистість як продукт навчання, а її поведінку винятково детерміновану зовнішніми обставинами, де людина постає практично позбавлена свободи дій. Зокрема А. Бандура вичерпно охарактеризував чотири умови, які визначають, що людина може і чого не може зробити:

- моделювання та наслідування поведінки інших людей («Якщо інші можуть, то і я зможу»);
- минулий досвід («Я раніше міг, то й зараз зможу»);
- самоінструкції («Я можу це зробити»);
- стимульований емоційний настрій (любов, алкоголь, мистецтво) (Bandura, 1992, p.181).

Таким чином, можемо констатувати, що відповідно до поведінкової теорії, творчий акт особистості детермінований ззовні, а структура особистості постає як ієрархія соціальних навичок та рефлексів.

Підтримавши біхевіористів у визнанні значення соціального оточення, середовища, Дж. А. Келлі додав до теорії розвитку особистості когнітивну складову, чим підкреслив вплив інтелектуальних процесів на поведінку людини. Разом із послідовниками, він довів, що всі прагнення про щось дізнатися в житті людини зводяться до одного – прагнення знати своє майбутнє. Як провідний науковий неологізм когнітивної теорії Дж. А. Келлі виступає «особистісний конструкт», який водночас містить у собі всі відомі психічні пізнавальні процеси та є певним шаблоном у сприйнятті нами інших людей та самих себе. «Постулат Келлі»

переконає, що всі особистісні процеси спрямовані на єдину мету – максимальне передбачення подій. Однак, на відміну від позиції послідовників поведінкової теорії про те, що життя людини повністю детерміноване ззовні, когнітивісти (Дж. Брунер, Ж. Піаже, С. Московічі, У. Найссер та інші) уперше заявили, що внутрішній світ людини є суб'єктивним. Це дає нам підстави стверджувати, що когнітивна теорія особистості визнає можливість людини самій конструювати своє життя та визначати лінію поведінки.

У розумінні феномену творчо спрямованої особистості є актуальною гуманістична теорія А. Маслоу, який потреби людини поділив на п'ять категорій, утворивши так звану піраміду потреб (рис. 1.).

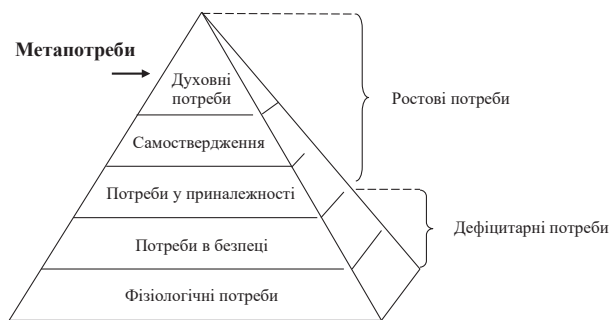

Рис. 1. Ієрархія потреб за А. Маслоу

За такого підходу А. Маслоу виділив два типи потреб, що є основою розвитку особистості: «дефіцитарні», дія яких припиняється після їх задоволення, та «ростові», які, навпаки, зростають, посилюються у процесі їх реалізації. Найвищу диспозицію у представленій на рис. 1. піраміді займають духовні потреби, або метанеоби, як їх назвав сам А. Маслоу. Метанеоби означають вищі, власне людські потреби або потреби в особистісному зростанні (на відміну від базових або дефіцитарних потреб, таких, як фізіологічні, потреби у безпеці, любові). Прикладами метанеобі можуть слугувати потреби у справедливості, красі, смислі життя, самоповазі, вдячності, самореалізації, самотрансценденції та творчій самоактуалізації. На закиди сучасників (Д. Т. Холл, К. Е. Ноугейм) щодо валідності дослідження потреб, А. Маслоу вказував на необхідність враховувати вік досліджуваних. Зокрема, він уважав, що реалізація потреб у самореалізації

припадає орієнтовно на 50 років. Однак для нас важливо врахувати, що дитина дошкільного віку, по-перше, не розглядається нами як довершений творець, а лише як спрямована на творчість особистість, де акцент робиться на її актуальному потенціалі, а по-друге, метапотреба у творчості, віднесена А. Маслоу до найвищого щабля потреб людини, не зможе бути реалізованою у зрілому віці без закладання відповідних основ творчого розвитку в дитинстві (Maslow, 1970, 493 p.).

Значний внесок у розширення наукових уявлень про становлення особистості в дитячі роки здійснили провідні психологи Л. І. Божович, П. Я. Гальперін, Д. Б. Ельконін, О. В. Запорожець. Їхні дослідження доводять існування розвитку як явища внутрішнього, самодетермінованого, що спирається на предметно-перетворювальну діяльність і виступає головним критерієм та рушійною силою розвитку особистості в цілому.

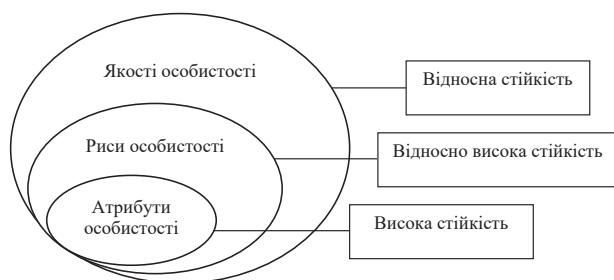
Головний доробок вітчизняної наукової школи в контексті досліджень проблем особистості становлять праці: Г. С. Костюка (навчання і розвиток особистості), С. Д. Максименка (генетичні основи психології особистості), І. Д. Бега (самодетерміновані механізми поведінки особистості), П. Р. Чамати (самосвідомість та виховання характеру), М. В. Вовчик-Блакитної (передумови розвитку особистості в ранньому дитинстві), Л. К. Балацької (особливості уяви дітей дошкільного віку), В. В. Рибалки (творча активність особистості) та інших.

Для прикладного використання поняття «особистість» в експериментальній психології та педагогіці важливим є розуміння функціональних характеристик цього поняття, таких, як атрибути, риси, якості тощо.

Будь-яка систематизація характеристик досліджуваного об'єкта чи явища ґрунтується на чітко визначених критеріях, що надаються для порівняння. В якості такого критерію нами обрано критерій ступеня вимірюваності характеристик особистості. Це дає змогу визначити провідні характеристики від найбільш стійких (жорсткі емпіричні показники) до мінливих і тому важче вимірюваних. На рисунку 2. нами зображено ієрархію характеристик особистості за ступенем їх емпіричної стійкості.

Із запропонованої нами ієрархії можна зробити висновок, що найбільш стійкими є атри-

бути особистості. До них нами віднесено ті невід’ємні властивості індивіда, без яких він не може існувати. Абсолютна більшість атрибутів особистості мають геннозумовлену природу. До них належать: стать, вік, статура, наявність (відсутність) системних захворювань, значною мірою темперамент тощо. Названі характеристики особистості отримує у спадок від батьків як представник людського роду. Вони можуть бути точно визначеними (стать), вимірюваними (вік, ріст) або надаватися для опису (статура). Водночас такі характеристики як стан здоров’я або темперамент можуть мати ситуативний характер проявів, але через стійкість цих проявів їх все одно варто відносити до особистісних атрибутів. Атрибути особистості відіграють важливу роль у репрезентації особистості в соціумі та становлять основу для сприйняття іншими людьми її рис та якостей.

Рис. 1.2. Ієрархія особистісних характеристик за ступенем їх емпіричної стійкості

До рис особистості належать ті її властивості, що проявляються постійно (транситуативні, інваріативні у певній ситуації) та можуть бути виміряні з допомогою спеціально розроблених методик-тестів. До них відносимо: характер, екстраверсію-інтраверсію, екстернальність-інтернальність, особливості реактивності (переважання процесів збудження-гальмування), інтуїцію, здатність до фантазії тощо. Більшість названих рис особистості варто, як і атрибути, сприймати як даність. Однак, на відміну від атрибутів, вони можуть зазнавати певних змін, залежно від умов життєдіяльності особистості та формувальних впливів.

Відносно стійкими ми вважаємо якості особистості, ступінь прояву яких (сталі – мінливі, явні – приховані) залежить від умов та ситуацій. Їх спільною ознакою є складність точного вимірювання, зумовлена мінливістю та відсутністю сталих діагностичних методик. Перелік

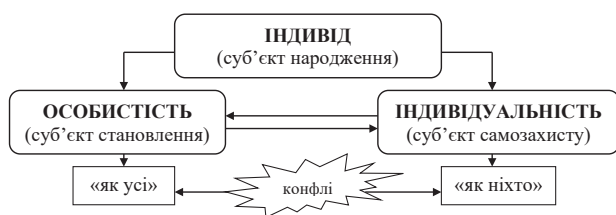
особистісних якостей значний, тому називати їх усі немає сенсу. Однак виокремимо ті з них, які, гіпотетично, можуть стосуватися творчого начала особистості. Якщо спиратися на дослідження Я. О. Пономарьова [461] та С. О. Сисоєвої [569, с. 125], то базовими якостями творчої особистості є: активність, концентрована увага, висока вразливість, розвинуте сприймання, здатність фантазувати, вигадувати, високий інтелект та інші. Незважаючи на складність добору діагностичного інструментарію для вимірювання названих якостей, вважаємо, що саме вони мають стати орієнтирами для моделювання виховних впливів, спрямованих на формування творчо спрямованої особистості.

З’ясувавши питання стійкості основних характеристик особистості завдяки ієрархічній системі «атрибути – риси – якості», вважаємо за необхідне виявити важливі суперечності та закономірності становлення особистості як такої. У такому контексті актуальною є інша тріада: «індивід – особистість – індивідуальність», припускаючи, що саме вона містить секрети основних суперечностей генези творчо спрямованої особистості.

Визначальним для педагогічного розуміння питання становлення особистості є пошук головного критерію чи критеріїв особистісної досконалості – мети виховання. У сучасній педагогічній (виховній) практиці найчастіше стикаємося з концептом «усебічно й гармонійно розвинена особистість», до якого апелюємо майже в усіх випадках, коли бажаємо підкреслити найвищий щабель, до якого може прагнути як сама особистість, так і педагог, який з нею працює. За таких умов як у практиків, так і в теоретиків, має місце усвідомлення відносності змісту цього концепту та розуміння неможливості досягнення абсолюту в цій гідній меті – сформувати всебічно й гармонійно розвинену особистість. Актуальною у цьому контексті є думка С. О. Сисоєвої, яка стверджує, що «люди різняться і будуть різнитися рівнем своїх здібностей..., але в тому вони будуть рівні, що всі матимуть однакові можливості вияву і розвитку своїх сил» (Сисоєва, 2006, с. 211).

Однак, на практиці сама особистість стикається з необхідністю забезпечувати свій саморозвиток не лише згідно із запропонованими ще радянською педагогікою складовими виховання (громадянське, фізичне, трудове,

моральне, розумове, естетичне), але й переживає гостру необхідність орієнтуватися на власні інтереси, потреби, нахили, здібності, авторитети на засадах автономного розуміння власної гідності та ступеня особистої свободи. Найгостріше питання, що його розв'язує вільна особистість, це: «Бути як всі, чи бути собою?» Саме цей внутрішній особистісний конфлікт, на нашу думку, виступає рушійною силою появи творчої індивідуальності. Схематично його можна зобразити за допомогою формули, запропонованої О. Г. Асмоловим: «індивідом народжуються, особистістю стають, а індивідуальність – захищають» (рис. 3.). Інтерпретована нами на рис. 3. думка О. Г. Асмолова підводить до думки про те, що: по-перше, в принципі не існує особистості, яка б не розв'язувала творчий конфлікт «особистість – індивідуальність»; по-друге, гіпотетично, саме індивідуальність є індивідною та особистісною інтегральною характеристикою, що виокремлює шукані нами конструкти творчої особистості.

Рис. 1.3. Конфлікт «особистість – індивідуальність»

У науково-педагогічному вимірі значення поняття «індивідуальність» прийнято трактувати як «складне інтегрування сукупності унікально-своєрідних типологічних властивостей людини, ... які виявляються в темпераментальних та характерологічних рисах, у специфічному змісті мотиваційно-потребової сфери (інтересах, цілях, прагненнях), у поєднанні якостей перцептивних процесів, інтелекту та здібностей» (Енциклопедія освіти, 2008, с.233).

На тлі широко вживаної традиційної педагогіки особистості індивідуальність є імперативом новітньої науково педагогічної думки, оскільки визначає людину як автора власного життя, як творця унікального життєвого шляху, носія багатогранної неповторності, авторського світобачення. Індивідуальність визначається створеною людиною новою «духовно-прак-

тичною реальністю, що є сукупним результатом саморефлексії, совісті як особистого морального імперативу добра, віри як засобу поєднання макро- і мікрокосму, що породжує людину духовну» (Чепа, 2001, С. 31–40).

На наше переконання, розв'язання конфлікту «особистість-індивідуальність» на користь останньої відкриває шлях у світ творчості особистості, апріорі не заперечуючи саму особистість, а навпаки – збагачуючи її, актуалізуючи її у вимірах сучасного та майбутнього.

Займаючи позицію «як ніхто» індивідуальність не прагне протиставити себе до особистісної позиції «як усі», як це часто трактує оточення. Її проблема – це пошук у процесі спонтанної латентної гри з ідеями свого неповторного шляху чи дії. Для індивідуальності «муки» творчості розпочинаються з «освячення» (інсайту) і найбільшої гостроти досягають у момент перших творчих спроб. І лише в післядії включається локус оцінювання особистістю свого творчого продукту, який для людини є цінністю та мірою її самоактуалізації.

Висновки і перспективи подальших досліджень. По-перше, проблема особистості має міждисциплінарний статус, де накладаються перш за все природничі та суспільствознавчі уявлення. Окремі проблеми особистості не мають шансу бути осмисленими та розв'язаними лише методами однієї галузі знань. Отже, особистість є об'єктом досліджень психологів, педагогів, філософів, соціологів, антропологів, істориків, політологів, фізіологів, генетиків, психіатрів тощо.

По-друге, це аспект багатоманітності феноменології особистості. На нашу думку він зумовлений іманентним зв'язком особистості з людиною як носієм головної властивості – еволюційної багатоманітності.

Біологами вид Людини розумної (*Homo sapiens*) визначається як найвищий щабель антропогенезу, еволюції та розвитку всього живого на Землі та, водночас, визнається у його онтогенетичній мінливості. Цей парадокс лежить в основі розуміння особистості як лише частково детермінованої системи. Доказом цього є той факт, що навіть діти, однояйцеві близнюки, які є носіями ідентичної генетичної бази, у відносно однакових умовах соціалізації проявляють себе як автономні, незалежні та відмінні особистості.

По-третє, проблемою вивчення особистості є невідповідність проявів індивіда, особистості та індивідуальності, що досліджуються у відносно незалежних біогенетичному, соціо-генетичному та персоногенетичному напрямках сучасного людинознавства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; гол. ред. В. Г. Кремень. К. : Юрінком Інтер. 2008. 1040 с.
2. Skinner B. F. The shaping of a behaviorist: part two of an autobiography. N. Y.: Knopf. 1979. 373 p.
3. Bandura A. Social cognitive theory of social referencing. In S. Feinman (Ed.), Social referencing and the social construction of reality in infancy (pp. 175-208). N. Y. : Plenum. 1992. 284 p.
4. Maslow A. Motivation and Personality. N. Y. : Harper & Row, 1970. 493 p.
5. Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості : підручник. К. : Міленіум. 2006. 346 с.
6. Чепя М.-Л. А. Шлях від народження до смерті : осмислення сутнісних рівнів людського розвитку // Проблеми загальної та педагогічної психології. – зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. К. 2001. Т. II. Ч. 2. С. 31–40.
7. Oleksandr Semenov, Nataliia Semenova, Hanna Bieliienka, Nadiia Alendar, Oleksandra Yemchyk, Iryna Onyschuk Empirical Research of a Creatively Oriented Personality's Formation of a Child of Senior Preschool Age / Revista Românească pentru Educație Multidimensională, 2021, Volume 13, Issue 4, P: 413-434.

REFERENCES:

1. Entsyklopediia osvity (2008) / Akad. ped. nauk Ukrainy ; hol. red. V. H. Kremen. K. : Yurinkom Inter. 1040 s.
2. Skinner B. F. (1979) The shaping of a behaviorist: part two of an autobiography. N. Y.: Knopf. 373 p.
3. Bandura A. (1992) Social cognitive theory of social referencing. In S. Feinman (Ed.), Social referencing and the social construction of reality in infancy (pp. 175-208). N. Y. : Plenum. 284 p.
4. Maslow A. (1970) Motivation and Personality. N. Y. : Harper & Row. 493 p.
5. Sysoieva S. O. (2006) Osnovy pedahohichnoi tvorchosti : pidruchnyk. K. : Milenium. 346 s.
6. Chepa M.-L. A. (2001) Shliakh vid narodzhennia do smerti : osmyslennia sutnisnykh rivniv liudskoho rozvytku // Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psykholohii. – zb. nauk. prats In-tu psykholohii im. H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy. K. T. II. Ch. 2. S. 31–40.
7. Oleksandr Semenov, Nataliia Semenova, Hanna Bieliienka, Nadiia Alendar, Oleksandra Yemchyk, Iryna Onyschuk (2021) Empirical Research of a Creatively Oriented Personality's Formation of a Child of Senior Preschool Age / Revista Românească pentru Educație Multidimensională, Volume 13, Issue 4, P: 413-434.